

De Waddenzee Regio: een sociaal-economische analyse

voor het
Waddenzee Forum

Dr. Olaf Arndt
Helma Dirks
Tobias Koch

Prognos AG

Algemeen Directeur
Christian Böllhoff

Basel

Aeschenplatz 7
CH-4010 Basel
Telefon +41 61 32 73-200
Telefax +41 61 32 73-300
info@prognos.com
www.prognos.com

Berlin

Karl-Liebknecht-Straße 29
D-10178 Berlin
Telefon +49 30 52 00 59-200
Telefax +49 30 52 00 59-201
info-berlin@prognos.com

Düsseldorf

Kasernenstrasse 36
D-40213 Düsseldorf
Tel. +49 211 887 3131
Fax +49 211 887 3141
info@prognos.com

Bremen

Wilhelm-Herbst-Straße 5
D-28359 Bremen
Telefon +49 421 20 15-784
Telefax +49 421 20 15-789
info-bremen@prognos.com

INHOUD

<u>1</u>	<u>INLEIDING EN DOEL VAN DE STUDIE .....</u>	<u>4</u>
<u>2</u>	<u>REGIONALE ANALYSE VAN DE WADDENZEEREGIO.....</u>	<u>5</u>
2.1	DEMOGRAFISCHE STRUCTUUR EN ONTWIKKELING.....	6
2.2	REGIONALE INDELING EN ECONOMISCHE BELANG	12
2.3	OPLEIDING.....	15
2.4	ECONOMISCHE SECTOREN	17
2.5	DE ARBEIDSMARKT	25
<u>3</u>	<u>SAMENVATTING EN CONCLUSIES.....</u>	<u>28</u>

Figuren

Fig. 1	Overzicht van het Waddenzeegebied	6
Fig. 2	Bevolkingsgroei in het Waddenzeegebied in de jaren 90	7
Fig. 3	Bevolkingsontwikkeling tussen 1900 en 2000: Natuurlijke toename en migratie	9
Fig. 4	Prognose bevolking in het Waddenzeegebied 2000 tot 2020	11
Fig. 5	Indeling naar sub-regionale homogene groepen	12
Fig. 6	Inkomen in Waddenzeegebied in BNP per hoofd van de bevolking	14
Fig. 7	Beroepsbevolking naar opleidingsniveau in 2000	16
Fig. 8	Aandeel beroepsbevolking naar sector in 2000	18
Fig. 9	Sleutelsectoren in de economie van het Waddenzeegebied naar aantal arbeidplaatsen in 2000	19
Fig. 10	Ontwikkeling van werkgelegenheidsgroei in de belangrijkste sectoren in de jaren 90	20
Fig. 11	Dominante sectoren in het Waddenzeegebied 2000 en vergelijking met nationale cijfers	22
Fig. 12	Economische groei en werkgelegenheid 1992 tot 2000	24
Fig. 13	Werkeloosheidspercentages in Waddenzeegebied 2000	26

1 Inleiding en doel van de studie

Het Waddenzee Forum zet zich in voor duurzame ontwikkeling van het Waddenzeegebied. In dit verband is het belangrijk een overzicht en beoordeling te hebben van de beschikbare sociaal-economische gegevens voor de regio. Het doel van dit rapport is

- een algemene beoordeling te geven van het Waddenzeegebied en
- in het kort de sterktes, zwaktes, kansen en gevaren te schetsen met het oog op een verdere analyse van de sociaal-economische perspectieven van het gebied.

Er zijn sociaal-economische overzichtstudies gedaan in Duitsland (Planco) en Denemarken (Cowi). Vergelijkbare Nederlandse gegevens zijn bijeengebracht in een soortgelijk landelijk Nederlands project (SEOW project) en aangevuld met gegevens die door de Universiteit van Groningen zijn verzameld.

De landelijke sociaal-economische studies en verdere beschikbare informatie (landelijke en internationale data bases, informatie uit het internet, wetenschappelijke publicaties etc.) zijn gebruikt voor het voorliggende rapport. Bij het lezen van dit rapport moet goed voor ogen worden gehouden dat het hier gaat om gegevens uit een heterogene regio die over drie landen verspreid ligt. De cijfers in het rapport zijn daarom deels onderhevig aan methodologische beperkingen vanwege niet beschikbare of niet vergelijkbare statistische gegevens.

Er is nadruk gelegd op zowel overeenkomsten voor het gehele gebied dat verspreid ligt over drie landen, als op regionale verschillen. Bovendien zijn de belangrijkste verschillen tussen ontwikkelingen in het Waddenzeegebied en ontwikkelingen op landelijk niveau naar voren gebracht.

De bovengenoemde landelijke studies en dit overzicht zijn algemeen van karakter.

Naast deze rapporten ligt een sectorspecifieke vervolganalyse voor waarin de ontwikkelingen van de belangrijkste economische sectoren in het Waddenzeegebied geanalyseerd worden. Dit rapport bevat tevens een prognose van de toekomstperspectieven van de belangrijkste sectoren in het Waddenzeegebied.

Het Waddenzee Forum heeft het voorliggende rapport en de sectorspecifieke analyse gebruikt als achtergrondinformatie bij de ontwikkeling van strategieën en scenario's voor het gebied.

2 Regionale analyse van de Waddenzeeregio

Afbakening van het gebied

Dit rapport bevat een overzicht en een beoordeling van gegevens van die bestuurlijke eenheden (gemeenten, provincies en regio's) die direct aan de kustlijn van de Waddenzee gelegen zijn. Aangezien de gegevens niet overal op dezelfde wijze beschikbaar zijn, zijn er van land tot land kleine verschillen op het niveau van regio en zijn de gegevens vooral gericht op de Europese statistische eenheid NUTS niveau 2 en 3 (behalve voor Denemarken waar meer gedetailleerde gegevens ook nog op gemeentelijk niveau beschikbaar zijn).

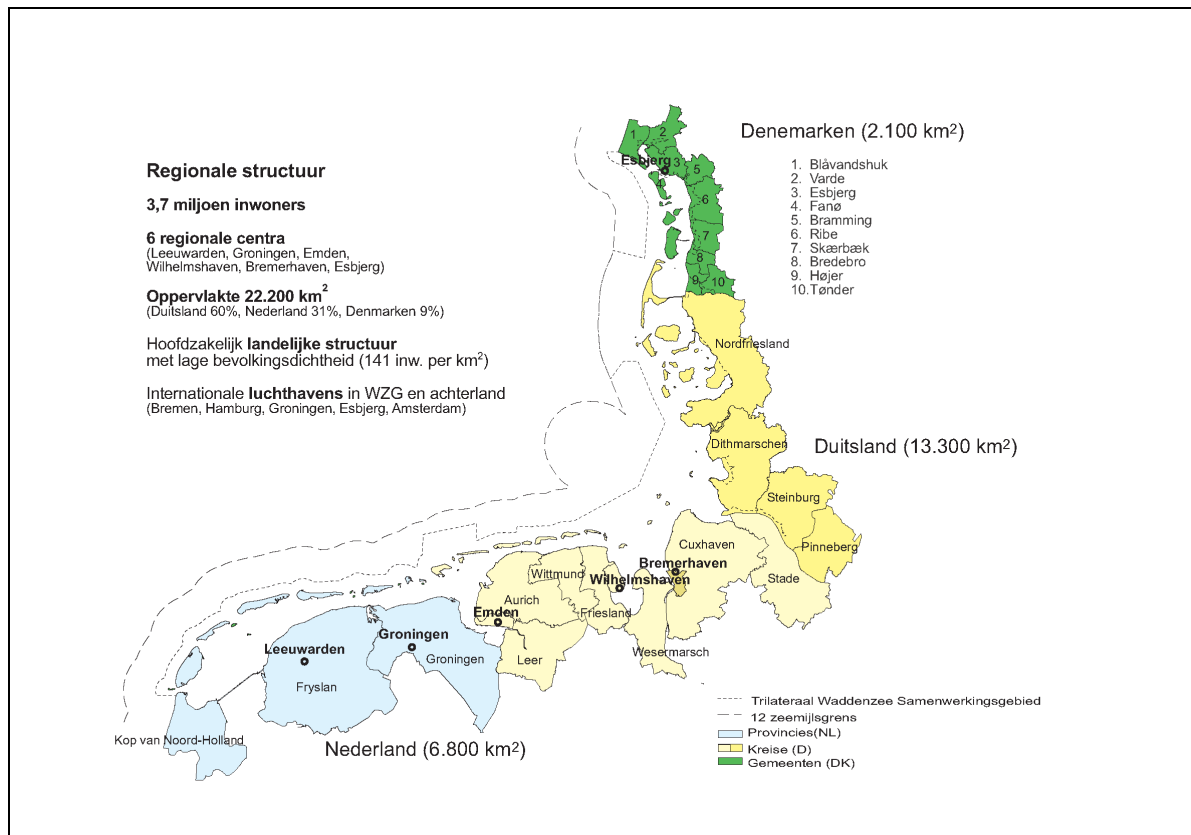
Het Waddenzeegebied strekt zich uit langs de Noordzeekust van Den Helder (Nederland) tot Esbjerg (Denemarken) en is ongeveer 650 km lang. Geografisch gezien zijn de volgende gemeenten, provincies, districten en stedelijke gebieden betrokken bij dit onderzoek:

Denemarken	Duitsland
Blavandshuk ¹	Schleswig-Holstein
Varde ¹	Nordfriesland ⁴
Esbjerg ¹	Dithmarschen ⁴
Fanø ¹	Steinburg ⁴
Bramming ¹	Pinneberg ⁴
Ribe ¹	Niedersachsen
Skærbæk ¹	Cuxhaven ⁴
Bredebro ¹	Stade ⁴
Høier ¹	Wesermarsch ⁴
Tønder ¹	Wittmund ⁴
	Friesland ⁴
	Wilhelmshaven ⁵
Nederland	Aurich ⁴
Groningen ²	Emden ⁵
Fryslân ²	Leer ⁴
Kop van Noord-Holland ³	Bremen
	Bremerhaven ⁵

Noot: 1) gemeente 2) provincie 3) COROP niveau (Nederlandse statistische eenheid die gebruikt wordt voor regio's die economisch gezien betrekkelijk homogeen zijn) 4) district (Kreis) 5) stedelijk gebied

De stedelijke centra Hamburg, Bremen en Oldenburg liggen niet direct aan de kust en kunnen vanuit politiek en bestuurlijk oogpunt niet beschouwd worden als behorende bij het Waddenzeegebied. Desalniettemin oefenen de aantrekkingskracht en spin-off van deze grote steden invloed uit op het Waddenzeegebied. Het betreft hier vooral aspecten als bevolking, onderwijs, werkgelegenheid, vestiging, verkeer en communicatie alsmede belangrijke infrastructurele faciliteiten als zee- en luchthavens of universiteiten. Waar dat nuttig is, zullen deze stedelijke centra en de specifieke rol die zij vervullen voor het Waddenzeegebied, betrokken worden in deze analyse. Maar, tenzij expliciet vermeld, maken de stedelijke centra Hamburg, Bremen en Oldenburg geen deel uit van de analyses.

Figuur 1: Overzicht van het Waddenzeegebied

Prognos AG 2004 gebaseerd op BBR Inkar en Cowi 2003

2.1 Demografische structuur en ontwikkeling

De demografische ontwikkeling binnen het Waddenzeegebied heeft een grote invloed op de ontwikkeling van deze regio in het algemeen. Enerzijds legt een groeiende bevolking een grotere druk op het gebruik van de grond en de natuurlijke rijkdommen. Anderzijds is bevolkingsgroei - vooral in de categorie beroepsgeschikte bevolking - belangrijk voor de ontwikkeling van bedrijvigheid en inkomen in de regio.

In 2000 had het Waddenzeegebied een bevolking van 3,7 miljoen inwoners. Eén op de honderd burgers van de Europese Unie woont in het Waddenzeegebied. De meerderheid van de bevolking, 2,0 miljoen mensen, woont in het Duitse deel van de regio (aandeel in de totale bevolking van het Waddenzeegebied: 54%). Het Nederlandse deel van het gebied heeft een bevolking van 1,5 miljoen inwoners (42%), terwijl het Deense deel het kleinste aandeel heeft met slechts 0,2 miljoen inwoners (5%).

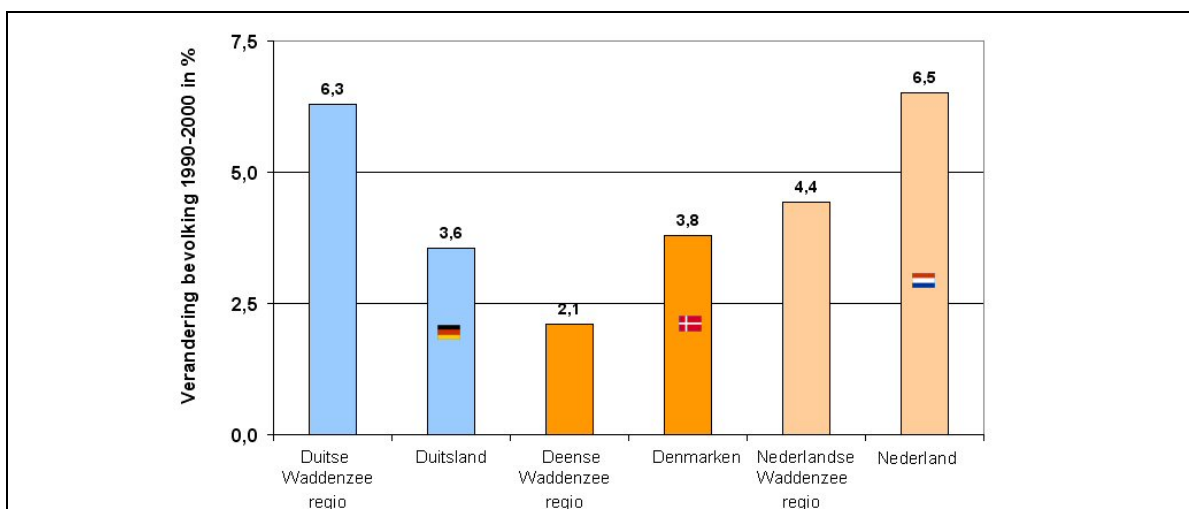
De spreiding van de bevolking in het Waddenzeegebied over stedelijke en plattelands gebieden is 39% tegen 61% (zie Figuur 5). In het proces van structurele verandering op het gebied van de economie en ruimtelijke ordening trekken de plattelandsgebieden vaak aan het kortste eind ten opzichte van de agglomeraties. Hierbij gaat het om zaken als sterkte van de economie, behoud van arbeidsplaatsen en sociaal-structurele levensomstandigheden. Voor wat betreft duurzame ontwikkeling is er over het algemeen behoefte aan een goed evenwicht tussen de ontwikkeling van plattelands- en stedelijke gebieden in het Waddenzeegebied. Dit houdt in dat de plattelandsgebieden gelijke kansen moeten krijgen vergeleken met de agglomeraties. In dit verband moet de teruggang van de infrastructuur in de plattelandsgebieden geremd worden en moeten ontwikkelingen gestimuleerd worden die nodig zijn voor een gevarieerde plattelands-economie, het behoud van leefbare dorpen en een goede bereikbaarheid.

Immigratie is een normaal proces en niet iets bijzonders voor Europese regio's. Toch veroorzaakt immigratie vaak problemen zoals culturele conflicten, gebrek aan integratie of maatschappelijke segregatie. In het Waddenzeegebied is het grootste deel van de bevolking autochtoon (ong. 96%) en slechts ongeveer 4% zijn buitenlanders. Vergeleken met het hele land is het aandeel allochtonen in al de drie sub-regio's beneden gemiddeld. Het Nederlandse deel van het gebied heeft een bijzonder laag percentage allochtonen.

Waddenzeegebied – hoge bevolkingsgroei

In de jaren 90 is er een zeer dynamische groei van de bevolking geweest. De totale bevolking is met 5,3% gegroeid. In wezen is het het Duitse deel van het Waddenzeegebied dat verantwoordelijk is voor deze groei (6,3%). In Denemarken (2,1 % Waddenzeegebied tegen 3,8% landelijk) en Nederland (4,4% Waddenzeegebied tegen 6,5% landelijk) was de landelijke groei hoger dan die van het Waddenzeegebied (Fig. 2).

Figuur 2: Bevolkingsgroei in Waddenzeegebied in de jaren 90

Bron: Prognos 2004, gebaseerd op Prognos Ag, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Statistics Netherlands, StatBank Denmark

De bevolkingsontwikkeling in een gebied wordt ook beïnvloed door de economische omstandigheden. In dit verband geven enkele van de traditionele havensteden een bevolkingsafname te zien. Het inwoneraantal van Wilhelmshaven en Bremerhaven is met 5% teruggelopen. Er is een teruggang in inwoneraantal geweest in Delfzijl en Den Helder van respectievelijk bijna 7% en 2%. Zij zijn in het bijzonder getroffen door zware structurele crises in de jaren 90.

De bevolkingsgroei heeft plaatsgevonden in sub-regio's met toerisme (bv. Fanø, Ameland, Vlieland, Texel), in voorstedelijke gebieden bij grote steden (in het bijzonder bij Hamburg: Stade, Pinneberg) en in gebieden die succesvol hebben kunnen inspelen op structurele economische verandering (Aurich, Leer, Wittmund). Met name de laatstgenoemde regio's profiteren van migratie van in het bijzonder gezinnen, maar ook van ouderen die na hun arbeidsleven terugkeren voor hun pensioen. Dit zijn tekenen die erop wijzen dat bv. de werkgelegenheid tamelijk goed is, dat er geen problemen zijn op de huizenmarkt en dat het leven er goed is. Toch verlaten met name jongeren nog steeds deze sub-regio's voor vervolgopleiding en het vinden van een baan.

Langzame natuurlijke bevolkingsontwikkeling, maar hoge migratie

In het algemeen kan bevolkingsgroei in twee hoofdcategorieën worden verdeeld. De ene is het saldo van de natuurlijke bevolkingsontwikkeling, dat is het verschil tussen geboortes en sterfgevallen; de andere categorie is het migratiesaldo¹, dat is het verschil tussen de aantallen mensen die van of naar het gebied verhuizen.

De natuurlijke bevolkingsontwikkeling (saldo van geboortes en sterfgevallen) in het Duitse Waddenzeegebied is met name negatief in Wilhelmshaven, Bremerhaven, Cuxhaven, Dithmarschen en Steinburg. In de andere Duitse sub-regio's wordt het inwoneraantal slechts marginaal beïnvloed door de natuurlijke bevolkingsontwikkeling maar veel meer door migratie. Toch remt het sterftcijfer in het algemeen de bevolkingstoename. In Emden en Wilhelmshaven zorgen het sterftcijfer en verhuizing naar elders samen voor een duidelijke afname van het inwonertal. Zonder de hoge immigratie vanuit Oost-Duitsland en Europa en enige suburbanisatie zou het Duitse Waddenzeegebied in de jaren 90 een sterke bevolkingsafname te verwerken hebben gekregen. Deze immigratie vond onder andere plaats naar Stade, Leer, Pinneberg, Aurich en Cuxhaven.

Het Deense gebied geeft een positief natuurlijk saldo te zien dat veroorzaakt wordt door een hoog geboortecijfer; de lage bevolkingsgroei

---

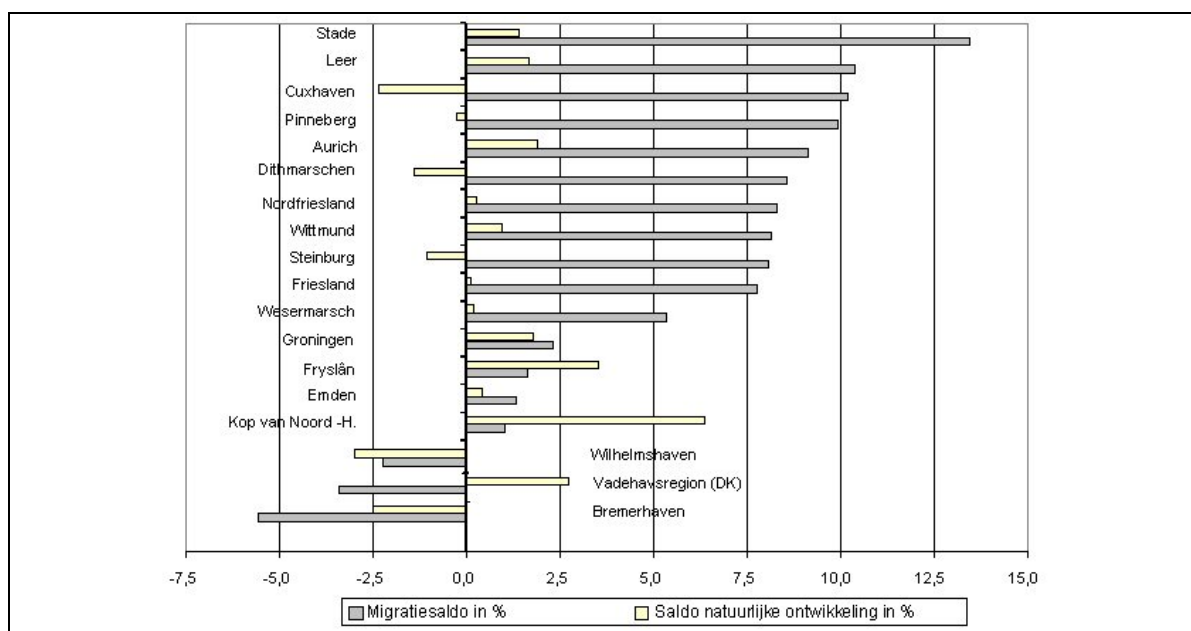
¹ Migratie hangt af van een zeker aantal mensen dat naar elders verhuist. Voor een saldo dat positief of in evenwicht is, is vereist dat hetzelfde of een hoger aantal mensen naar het gebied verhuist. Migratiesaldo is het verschil tussen het aantal mensen dat zich in het gebied vestigt en het aantal dat naar elders verhuist.

is in het algemeen het resultaat van een aanzienlijke emigratie naar de stedelijke gebieden en agglomeraties in Denemarken. Er is een lichte tendens geweest tot toename van het aantal mensen dat uit het Waddenzeegebied wegtrok. Waar de prognoses een tendens vertonen naar een afname van verhuizingen naar elders, is dit omdat een groter deel van de bevolking ouderen zijn en dat er minder jongeren elders zullen gaan studeren. Dit betekent ook dat een hoger sterftecijfer als gevolg van een verouderende bevolking de belangrijkste factor zal zijn in de bevolkingsafname in de komende jaren.

In de Nederlandse gebieden is de voortdurende bevolkingsgroei zowel op een hoog geboortecijfer als op een betrekkelijk bescheiden migratiesaldo gebaseerd. In de jaren 90 is er een tendens geweest naar een toename van het aantal immigraties. Beginnend met een negatief saldo tot 1991 nam het aantal vestigingen toe tot een positief saldo van 8000 mensen in 2000. Dit is vooral het gevolg van de komst van allochtonen. Daarentegen zijn er, door de conjuncturele ontwikkelingen, autochtone inwoners naar buiten de regio verhuisd. Er zijn twee plaatsen met hoge negatieve cijfers (Delfzijl en Den Helder). Een factor in Den Helder is de inkrimping in de defensie sector aldaar.

Figuur 3: *Bevolkingsontwikkeling tussen 1990 en 2000: Natuurlijke toename en migratie*

Bron: Prognos 2004, gebaseerd op Prognos Ag, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Statistics Netherlands, StatBank Denmark

Verwachting voor 2020 - de bevolking zal stagneren

De verwachting met betrekking tot het inwonertal van het Waddenzeegebied wijst op het begin van een stagnering van het aantal bewoners. Tot 2010 zal de bevolking bijna op hetzelfde niveau blijven (3,3 miljoen inwoners) als in het jaar 2000². Daarna zal de bevolking afnemen en zal tot 2020 iets onder het niveau van 1995 zitten. In de toekomst zal de bevolkingsontwikkeling onderhevig zijn aan grote intraregionale verschillen.

In het Duitse deel van het Waddenzeegebied zal het inwonertal van het achterland van Hamburg blijven groeien vanwege verdere suburbanisatie (met name in Stade). Verder zullen Leer, Aurich en Wittmund tot de winnaars behoren (zie Figuur 4). De verwachting is dat de positieve economische ontwikkeling (automobiel- en toeleveringsindustrie in Emsland en Emden) van de laatste jaren zich zal voortzetten. De verwachting lijkt ook te zijn dat de drie genoemde gebieden hun aantrekkingskracht als woonlocatie voor gezinnen blijven behouden. Daarom zal de leeftijdsopbouw van de bevolking tamelijk jong zijn, wat weer gunstigere geboortecijfers zal opleveren. Vanwege een verwachte zwakke economische ontwikkeling zullen vooral de havensteden Wilhelmshaven en Bremerhaven een sterke invloed ondervinden van de afname en vergrijzing van de bevolking. Het inwonertal van beide steden zal tot 2020 met 20% afnemen. Maar de arbeidsplaatsen die ontstaan door de bouw van de Jade-Weser-haven zouden deze bevolkingsontwikkeling kunnen afremmen of omkeren.

Het Deense Waddenzeegebied heeft de laatste 20 jaar een bevolkingsgroei gekend maar nu is het niveau langzaam aan het dalen, vooral omdat er mensen wegtrekken. De verwachting is dat na 2010 de afname snel zal toenemen omdat er meer overlijdens dan geboorten zullen zijn. Deze bevolkingsafname betekent dat het aantal mensen in de beroepsgeschikte bevolking in de toekomst ook lager zal worden. Naar verwachting zal deze teruggang meer de Waddenzeegemeentes in Zuid Jutland treffen dan die in de provincie Ribe. De voortgaande migratie naar elders betekent dat een hoger sterftecijfer als gevolg van de vergrijzende bevolking de grootste factor zal zijn in de bevolkingsafname over de betreffende periode.

Het Nederlandse deel van het Waddenzeegebied zal een groei in de bevolking te zien geven. Er zijn diverse redenen voor deze ontwikkeling: De Kop van Noord Holland heeft een hoog vestigingsoverschot vanwege suburbanisatieprocessen vanuit de Randstad; de stad Groningen is economisch succesvol als wetenschaps- en dienstencentrum; verder zijn er enkele kleinere industriesteden waar nieuwe banen zijn gecreëerd. Het

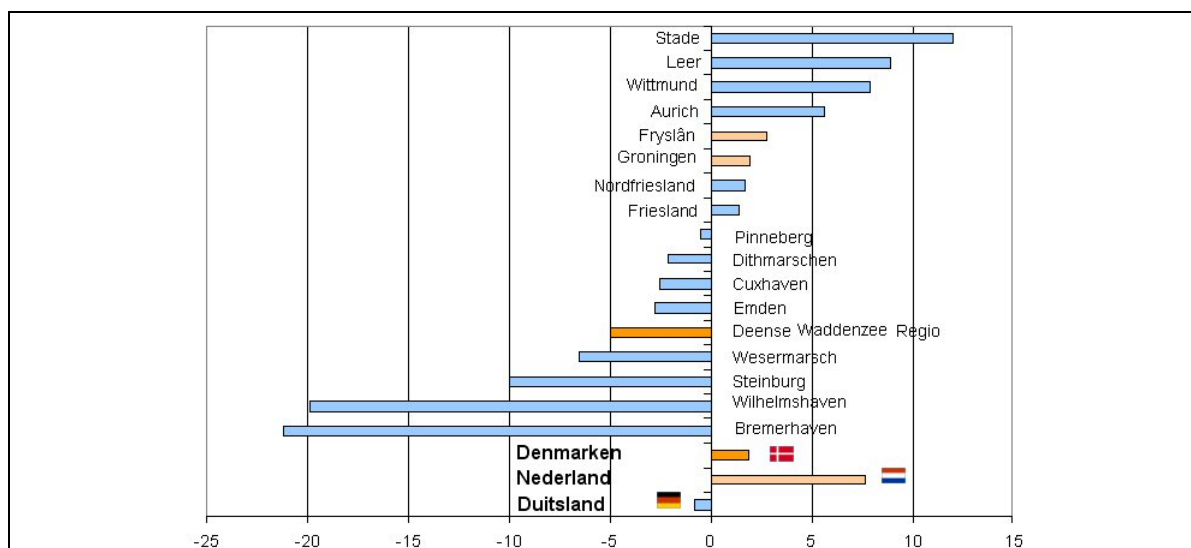
---

² Gebaseerd op prognoses van het Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (BBR) voor wat betreft Duitsland, Prognos AG, Prognos World-Report, Statistics Netherlands voor Nederland en StatBank Denemarken

gevolg is dat de regio profiteert van een hoog vestigingsoverschot en van een positieve natuurlijke bevolkingsontwikkeling vanwege een hoog geboortecijfer. In het algemeen zal het Waddenzeegebied tot 2020 een lichte bevolkingsafname te zien geven. Het inwonertal zal vooral teruglopen in perifere plattelandsgebieden die het verst verwijderd liggen van de regionale centra in het Waddenzeegebied en ook in oude geïndustrialiseerde (haven)steden als Den Helder, Delfzijl, Wilhelmshaven en Bremerhaven. Er wordt echter een toename van de bevolking verwacht in regionale centra die succesvol inspelen op structurele economische veranderingen. Groningen is het beste voorbeeld van deze trend. Er zal globaal gezien een bevolkingstoename komen door suburbanisatie in de omgeving van de Randstad, Bremen, Hamburg en, tot op zekere hoogte, Emden en Esbjerg.

Deze ontwikkeling zal natuurlijk significante gevolgen met zich meebrengen voor de gemeentes wat betreft bijvoorbeeld de financiering van de openbare infrastructuur. De demografische veranderingen die zich op dit moment voordoen zullen in de afzienbare toekomst een bepalend aspect van het sociaal-economisch leven zijn. Daar de aanhoudende afname van het geboortecijfer en de snel vergrijzende maatschappij ontwikkelingen zijn die bijna zeker zullen voortduren, zal de omvang van de bevolking zich op een gestaag afdalend pad bevinden. Deze enorme demografische verschuiving zal een diepgaande sociale en economische invloed hebben op de regio, gekenmerkt door lange periode met een veel lager economisch groeipercentage. De huidige hoge overheidsschuld gecombineerd met een latente negatieve bevolkingsdynamiek zal de mogelijke manoeuvreerruimte van de regering steeds meer beperken. Het valt zelfs te verwachten dat harde beleidsaanpassingen zullen moeten worden doorgevoerd om de overheidsfinanciën beheersbaar terug op de rails te krijgen.

Figuur 4: Prognose bevolking in Waddenzeegebied 2000 tot 2020

Bron: Prognos 2004, gebaseerd op Prognos AG, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Statistics Netherlands, StatBank Denmark

* Noot: Regionale prognoses van Nederlandse provincies slechts tot 2010

2.2 Regionale indeling en economische belang

Het sociaal-economisch belang van de het Waddenzeegebied voor de nationale economie is verschillende voor de drie deelregio's. In dit verband is de Nederlandse regio verhoudingsgewijs van het grootste belang voor de nationale economie. Bijna 10% van de Nederlandse bevolking woont in het Waddenzeegebied. In Duitsland en Denemarken is het belang van het gebied aanzienlijk minder dan in Nederland. In Denemarken komt één op de 13 mensen uit het Deense Waddenzeegebied, in Duitsland is dat slecht één op de 40.

Bij het zoeken naar overeenkomsten en verschillen zijn er -uit 18 sub-regio's- drie verschillende hoofdgroepen in het Waddenzeegebied naar voren gekomen. Deze indeling is gebaseerd op sociale en economische indicatoren die de sociaal-economische structuur van de regio's beschrijven. De criteria **bevolkingsdichtheid**, **totaal inwoneraantal** en **nabijheid van Europese wereldsteden** (zoals Hamburg en Amsterdam) kenmerken de regionaal-economische functie van de regio's en hoe het is gesteld met hun gecentraliseerd aanbod van goederen, diensten, banen, cultuur etc. (zie Figuur 5).

Figuur 5: Indeling naar subregionale homogene groepen

Categorie	Naam regio	Bevolking	Werk-gelegenheid	Dominante functies van regionale categorieën
Regionaal centrum	Leeuwarden. Emden Groningen Wilhelmshaven (alleen stad) Bremerhaven Esbjerg	16.4 %	22.6 %	winkelen, cultuur, onderwijs, diensten sector, administratieve sector, wonen in de stad
Voorstedelijk gebied	Kop van Noord-Holland Stade Pinneberg	22.6 %	22.5 %	tuinbouw, industrie, wonen (vooral voor forenzen)
Landelijk gebied	Fryslân zonder Wittmund. Leeuwarden. Wesermarsch Groningen Cuxhaven. zonder stad Steinburg. Groningen. Dithmarschen Leer. Nordfriesland. Friesland. Deense WZR Aurich zonder Esbjerg	61.0 %	54.9 %	wonen op het platteland, productie industrie, landbouw/visserij, toerisme, recreatie
Totaal Waddenzee regio		3.7 milj. = 100 %	1.5 milj. = 100 %	

Bron: Prognos 2004 gebaseerd op Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, Arbeitskreis VGR, Statistics Netherlands, StatBank Denmark. De regionale centra zijn beduidend groter dan 50.000 inwoners, de voorstedelijke gebieden hebben een bevolkingsdichtheid onder het gemiddelde voor het WZG (141 inw. p. km²) en liggen dichtbij de wereldstad Hamburg en Amsterdam. De perifere gebieden hebben een bevolkingsdichtheid onder het regionale gemiddelde. Vermelding van BNP op het niveau van gemeenten (zoals Esbjerg, Leeuwarden) is niet mogelijk omdat er geen statistische gegevens beschikbaar zijn.

De drie hoofdgroepen kunnen als volgt worden gekenmerkt:

- Er werden 6 **regionale centra** vastgesteld. De steden Emden, Bremerhaven, Wilhelmshaven, Groningen Stad en Leeuwarden hebben een centrale lokale en regionale functie wat betreft cultuur en winkelen, onderwijs en arbeidsmarkt. Ongeveer 16% van de bevolking woont in deze regionale centra terwijl ongeveer 23% van de totale werkgelegenheid van het Waddenzeegebied is geconcentreerd in deze centra. Deze cijfers geven de functie van deze centra aan als voorziening voor perifere gebieden.
- **Voorstedelijke gebieden** dicht bij de wereldsteden Hamburg en Amsterdam kenmerken de tweede groep. De gebieden Pinneberg, Stade en de Kop van Noord-Holland zijn typische gebieden met grote forenzenstromen naar hun wereldstad. De werkgelegenheidssituatie wordt sterk beïnvloed door de agglomeratie. Regio's van deze categorie zijn locaties voor nieuwe bedrijven met gunstige perspectieven voor de toekomst, die voordeel kunnen halen uit de trend naar suburbanisatie.
- De derde groep omvat de **plattelandsgebieden** met een bevolkingsdichtheid onder het gemiddelde (141 inwoners per km²). Ongeveer 61% van de bevolking van het Waddenzeegebied woont in een regio van deze categorie, terwijl ze slechts 55% van de totale werkgelegenheid vertegenwoordigt. Kenmerkend voor de bevolking van deze gebieden is een sterke pendel naar de regionale centra. De economische basisstructuur lijdt aan een gebrek aan diversiteit in werkgelegenheid en wordt vooral gekenmerkt door traditionele productie-industriën, landbouw, visserij en toerisme.

In dit verband willen wij speciaal wijzen op het bijzondere belang van Hamburg voor het Waddenzeegebied, hoewel het geen deel uitmaakt van de regio in engere zin. **Hamburg** is een **wereldstad** met 1,7 miljoen inwoners. De stad heeft internationale betekenis voor zowel noordelijk Duitsland als Europa. Bovendien is Hamburg van kolossaal belang voor zijn aangrenzend achterland, met name voor de werkgelegenheid en de detailhandel. Als we Hamburg bij deze analyse betrekken, blijkt zijn sterkte duidelijk door het gegeven dat 30% van zijn inwoners ongeveer 50% van het totale BNP in het Waddenzeegebied genereert

Inkomen onder het nationaal gemiddelde

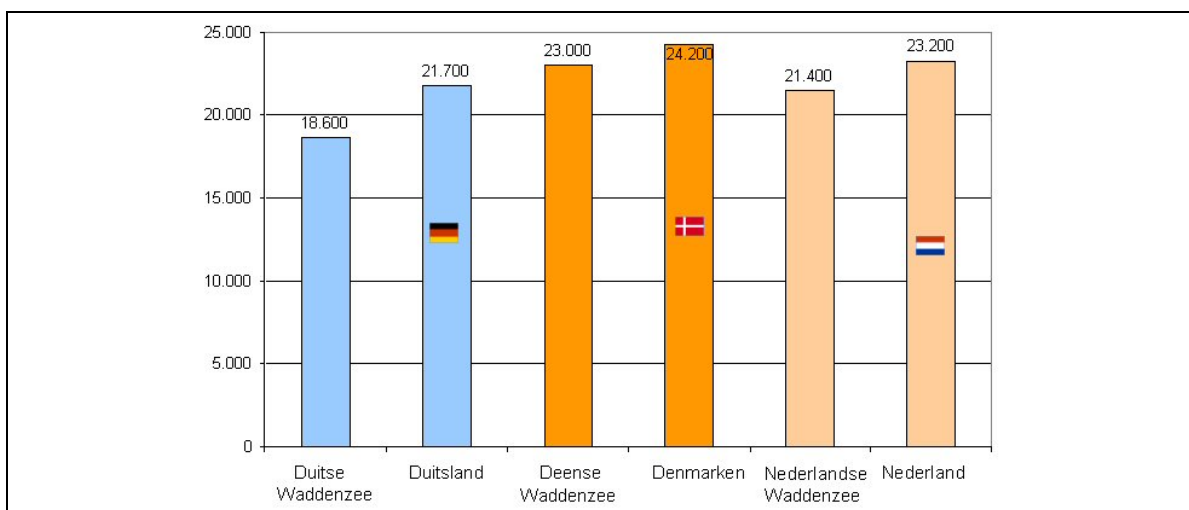
Wanneer men de drie delen van het Waddenzeegebied vergelijkt, dan hebben de Deense huishoudens het hoogste inkomen, gevolgd door de Nederlandse en dan de Duitse huishoudens. Het Duitse Waddenzeegebied vertoont het grootste verschil met het landelijke welvaartsgemiddelde (ongeveer 15%). Dit feit geeft aan dat er misschien financiële achterstanden zijn vergeleken met de bevolking van andere

Duitse regio's die worden veroorzaakt door een hoger werkloosheidsniveau en lagere lonen.

Maar inkomen op zich is niet noodzakelijkerwijs een goede maatstaf voor koopkracht en economische status. Verschil in huizenprijs kan betekenen dat twee gezinnen met hetzelfde inkomen en een vergelijkbaar huisvestingsniveau een ander besteedbaar inkomen hebben, dwz geld beschikbaar voor voedsel, kleding, reizen etc. nadat er aanpassingen zijn gemaakt voor huizenprijzen, belastingen en verschillende openbare diensten.

De Deense studie van COWI lijkt aan te tonen dat de daadwerkelijke koopkracht in het Waddenzeegebied significant wordt verhoogd doordat de huizenprijs waarneembaar lager is. Arbeidskosten en lonen van werknemers in het Waddenzeegebied liggen onder het nationale gemiddelde. Maar lagere lonen betekenen niet automatisch dat het besteedbare inkomen ook overeenkomstig lager is. Over het algemeen genomen profiteert het Waddenzeegebied van een relatief laag prijsniveau. De prijzen van voedsel, huren en het leven in het algemeen (uitgezonderd de populaire toeristengebieden) liggen lager dan in andere delen van Duitsland, Denemarken of Nederland. Er kan niet onmiddellijk geconcludeerd worden dat de inwoners van het Waddenzeegebied er beter of slechter voorstaan dan de mensen in de andere regio's alleen omdat het inkomensniveau onder het landelijk gemiddelde ligt.

Figuur 6: Persoonlijk inkomen in het Waddenzeegebied in BNP per hoofd van de bevolking in € (1997/1988/1999)

Bron: Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Deense Waddenzee is de gemiddelde waarde van Zuid Jutland en de provincie Ribe © Prognos 2004

2.3 Opleiding

Er bestaat een zeer belangrijk verband tussen opleiding en welvaart van regio's. In hoog geïndustrialiseerde landen als Nederland, Duitsland of Denemarken hebben we een nieuw tijdperk betreden, het tijdperk van de kenniseconomie. Op zijn meest elementaire niveau kan de kennisbasis van een economie gedefinieerd worden als "de potentie en het vermogen nieuwe ideeën, gedachten, processen en producten te creëren en te innoveren en deze om te zetten in economische waarde en rijkdom".

Met andere woorden, kennis is het bestanddeel dat ten grondslag ligt aan het concurrentievermogen van regio's, landen, sectoren of bedrijven. Bij de kenniseconomie horen in het bijzonder de vaardigheden van de werknemers. Het is meer dan duidelijk dat het toekomstige kenniskapitaal momenteel ligt opgesloten in onderwijs en in de beschikbaarheid en kwaliteit van menselijk kapitaal. Een internationale studie⁴ heeft het verband geanalyseerd tussen deelname aan de arbeidsmarkt en opleiding. Voor een hoog ontwikkeld land is van essentieel belang: hoe hoger het opleidingsniveau van de bevolking, des te hoger de economische tertiarisatie. In principe geldt dit verband ook voor het Waddenzeegebied.

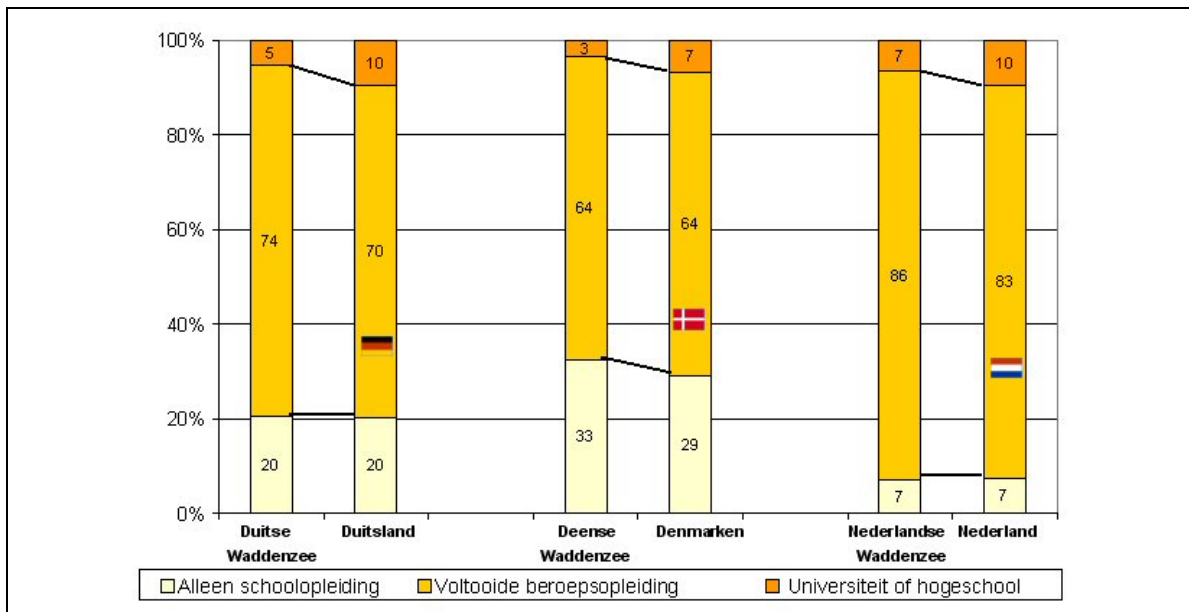
In het algemeen is het opleidingsniveau in het Waddenzeegebied vergelijkbaar met het nationale niveau (zie Figuur 7). Maar er zijn vooral verschillen wat betreft hoog opgeleide werknemers (universitair of HBO diploma). In de Nederlandse sub-regio ligt dit aandeel ongeveer een derde onder het landelijk gemiddelde. Het ligt echter op rond de helft van het landelijk gemiddelde in Duitsland en Denemarken. Hier tegenover staat dat het aandeel werknemers met een afgeronde beroepsopleiding lichtelijk hoger is. Het aandeel werknemers zonder opleiding is alleen in Denemarken boven het gemiddelde maar is vooral problematisch in Duitsland en Denemarken vanwege zijn omvang omdat er voor deze mensen weinig kans bestaat om een baan te vinden met goede toekomst. Daarnaast is het volgende van belang:

- Het opleidingsniveau is nauw verbonden met de economische structuur van het Waddenzeegebied. Het aandeel hoog opgeleiden is erg verschillend voor de afzonderlijke economische sectoren. Het ligt laag in de sterk vertegenwoordigde sectoren industrie, transport en logistiek, toerisme, handel, bouw en huishoudelijke diensten. Het aandeel ligt hoog in die sectoren die niet sterk vertegenwoordigd zijn in het Waddenzeegebied: wetenschap, onderwijs en zakelijke dienstverlening.

---

⁴ IW Köln, Dokumentation Bildung und Wirtschaftlicher Strukturwandel im internationalen Vergleich, 1/2002

Figuur 7: Beroepsbevolking naar opleidingsniveau in 2000

© Prognos 2004 volgens Statistisches Bundesamt, Statistics Netherlands, StatBank Denmark. Cijfers voor Duitse Waddenzee zonder Sleeswijk-Holstein omdat deze ontbreken. De vergelijkbaarheid van de drie landen is beperkt vanwege de verschillende systemen van beroepsopleiding en verschillen in registratie van statistieken..

- Het Nederlandse Waddenzeegebied wordt gekenmerkt door een hoog percentage academici in de beroepsbevolking (6,5% van de totale beroepsbevolking) hetgeen zijn oorzaak heeft in de universitaire en zakelijke dienstverlening van de stad Groningen. Op de stedelijke arbeidsmarkt is er doorgaans een grotere vraag naar hoger opgeleiden dan in plattelandsgemeenten.
- Omdat er maar betrekkelijk weinig universiteiten in de regio zijn ⁵, verlaten veel jonge mensen met HAVO/WVO opleidingsniveau de regio voor opleiding of studie. Na hun opleiding komen slechts enkelen van hen terug (zie de hierboven beschreven migratie trends). Ook al zijn er enkele belangrijke universiteiten in het achterland, zoals Bremen, Oldenburg of Hamburg, door het betrekkelijk geringe aantal arbeidsmogelijkheden op academisch niveau komen deze jonge mensen niet terug. Anderzijds is het voor bedrijven in plattelands- en/of perifere gebieden moeilijk hoog opgeleide werknemers te werven.

⁵ Er zijn de volgende universiteiten, Hbo-opleidingen en universiteiten voor toegepaste wetenschappen: Hochschule Bremerhaven, Universiteit van toegepaste wetenschappen Ostfriesland met locaties te Emden en Wilhelmshaven, Universiteit van Toegepaste Wetenschap te Heide, FH Nordakademie, Hochschule der Wirtschaft/Economische Hogeschool te Elmshorn, Universiteit van Groningen, Noordelijke Hogeschool Leeuwarden, Universiteit van Aalborg campus Esbjerg, Universiteit van Zuid Denemarken campus Esbjerg.

Voor de economische en sociale toekomst van het Waddenzeegebied spelen scholing en beroepsopleiding een zeer belangrijke rol. De diploma's van ieder individu zijn voor een aanzienlijk deel bepalend voor de ontwikkelingsmogelijkheden in zijn beroepsleven alsook voor zijn inkomen en levensstandaard. De behoefte aan arbeidskrachten voor eenvoudige werkzaamheden zal de komende 20 jaar verder afnemen; de behoefte aan hoger opgeleiden zal daarentegen toenemen. Werknemers zonder voldoende opleiding zullen in de toekomst steeds moeilijker werk vinden.

Momenteel zijn er geen wijdverbreide tekenen van een structureel tekort aan voldoende opleidingsniveau in het Waddenzeegebied. Afgezien van individuele gevallen waarin het moeilijk is de juiste persoon voor de juiste baan te vinden, komt het overeen met de economische structuur. Maar het tekort aan hoog opgeleid personeel is een betrekkelijk slecht startpunt want de prognose is dat banen steeds meer kennisintensief worden. Bovendien zijn de sectoren waarvan verwacht wordt dat ze de meeste groei in de toekomst zullen doormaken net die sectoren die een hoog percentage hoogopgeleiden nodig hebben. In dit verband is het Waddenzeegebied niet in optimale mate voorbereid op de aankomende kennisgerichte structurele verandering van de economie.

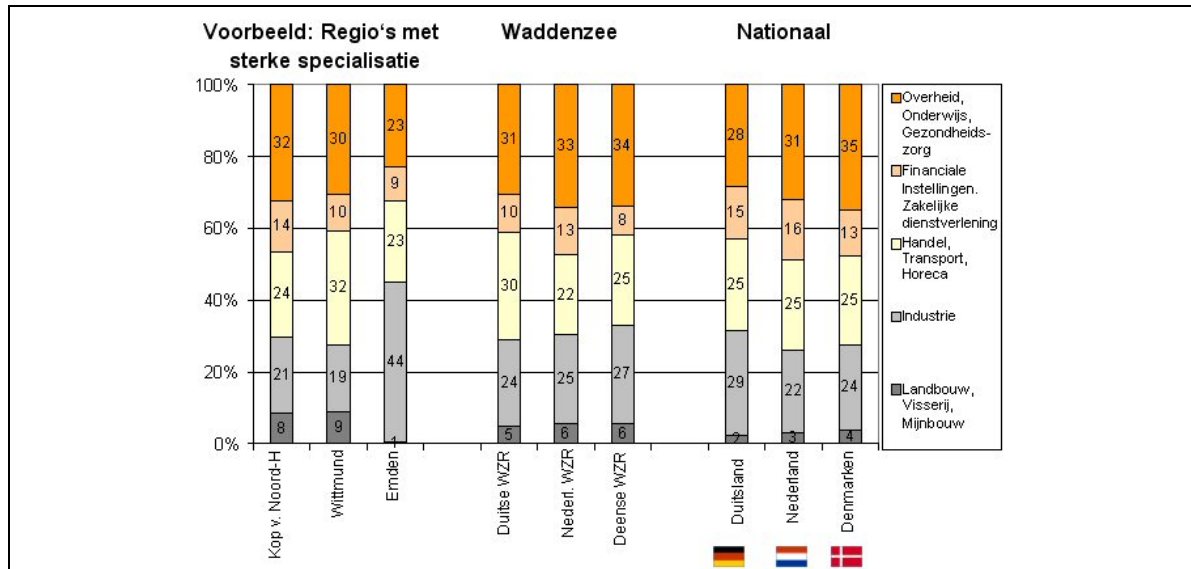
2.4 Economische sectoren

De economie van het Waddenzeegebied wordt, net als in de rest van de respectievelijke landen, gedomineerd door de industrie en de dienstensector. Rond twee derde van de werkenden in het Waddenzeegebied werken in de dienstensector, de gehele publieke sector daarbij inbegrepen. Maar de landbouw, visserij en het vervoer spelen in deze regio een wat belangrijkere rol dan in de rest van de (drie) landen. Daarnaast is de publieke sector, die het openbaar bestuur, onderwijs en de gezondheidszorg omvat, in het Waddenzeegebied belangrijker voor de werkgelegenheid dan landelijk gezien.

Het Waddenzeegebied wordt gekenmerkt door een betrekkelijk hoog percentage landbouwgrond. Er is betrekkelijk veel veehouderij in het Waddenzeegebied, maar ook akkerbouw (granen, aardappels, suikerbieten) en tuinbouw (champignons, tomaten, appels) zijn van belang. **Land-, tuin-, en bosbouw** zijn goed voor ongeveer 53.000 arbeidsplaatsen. Relatief gezien heeft het aandeel van de landbouw in het BNP de laatste tientallen jaren een achteruitgang te zien gegeven. Dit betekent echter niet dat de landbouw gedoemd is een ondergeschikte rol te spelen in het proces van economische en sociale samenhang in vooral de plattelandsgebieden van het Waddenzeegebied. Zelfs als een minderheid op het platteland zijn de boeren nog steeds de belangrijkste beheerders van het land en het boerenwerk bepaalt in hoge mate de aantrekkelijkheid van deze gebieden, met name wat het landschap

betreft. Daarnaast verschaft de sector vaak werkgelegenheid waar andere arbeidsmogelijkheden beperkt zijn.

Figuur 8: Aandeel beroepsbevolking naar sector in 2000

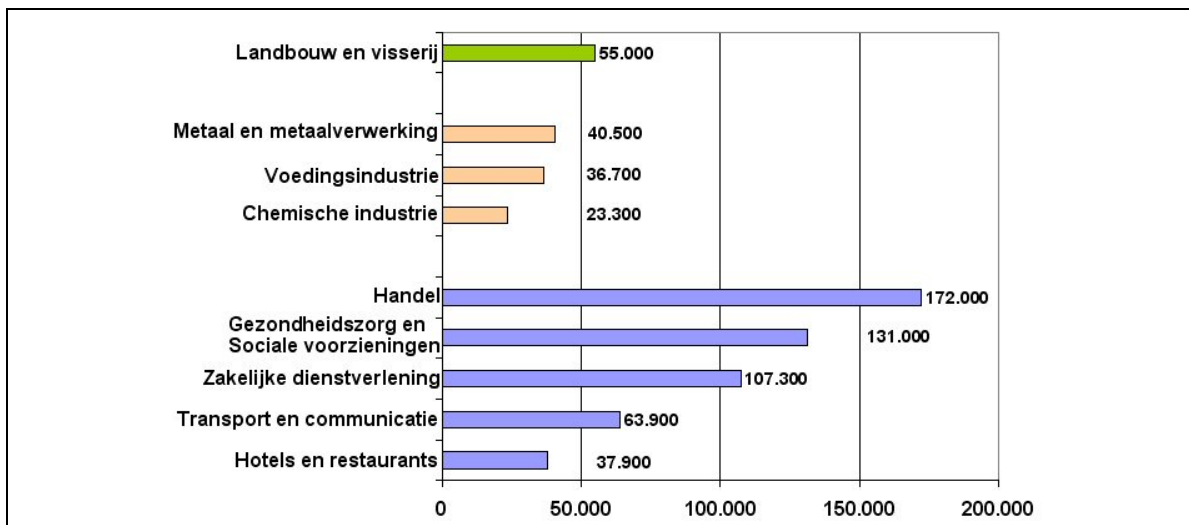

© Prognos 2004, gebaseerd op Statistics Netherlands, StatBank Denmark, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg / Arbeitskreis VGR

De **visserij** is een integraal deel van de regio voor wat betreft visgronden (visserij onder de kust), verkoop en verwerking, als onderdeel van de cultuur van het gebied en als toeristische trekpleister. De kottier- en kustvisserij is hoofdzakelijk gespecialiseerd in garnalen- en schelpdiervangst. In 2000 waren er in het Waddenzegebied ongeveer 1500 mensen werkzaam in de visserijsector. Hoewel het economisch belang van de visserijsector in het totale gebied betrekkelijk gering is, zoals wordt aangetoond door een aandeel van de visserijsector van 0,2 % in de totale werkgelegenheid van het Waddenzegebied, is met name de visverwerkingssector toch plaatselijk van groter belang, zoals in Cuxhaven (beroepsbevolking in visserij & verwerking: 4%), Bremerhaven (6%) of Esbjerg (3%). Belangrijke plaatsen in de **verwerking van garnalen en schelpdieren** zijn Zoutkamp en Emmelsbühl.

Hoewel de **industriese**ctor in de structurele verandering van de laatste tientallen jaren minder belangrijk is geworden, is hij toch nog steeds van substantieel belang voor het Waddenzegebied. In 2000 zat ongeveer één op de vier banen in de industriële sector. Het hoogste aandeel banen in de industrie vindt men in het Deense Waddenzegebied (27,5%). De **metaal- en metaalverwerkende industrie** is de belangrijkste sector (ongev. 40.500 werknemers), gevolgd door de **voedingsindustrie** (36.700 werknemers) en de **chemische industrie** (23.300 werknemers). Deze drie sleutelsectoren in de industrie omvatten twee derde van de beroepsbevolking werkzaam in de industriesector in het Waddenzegebied.

Figuur 9: Sleutelsectoren in de economie van het Waddenzeegebied naar aantal arbeidsplaatsen in 2000

© Prognos 2004, Gebaseerd op Statistics Netherlands, StatBank Denmark, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg / Arbeitskreis VGR.

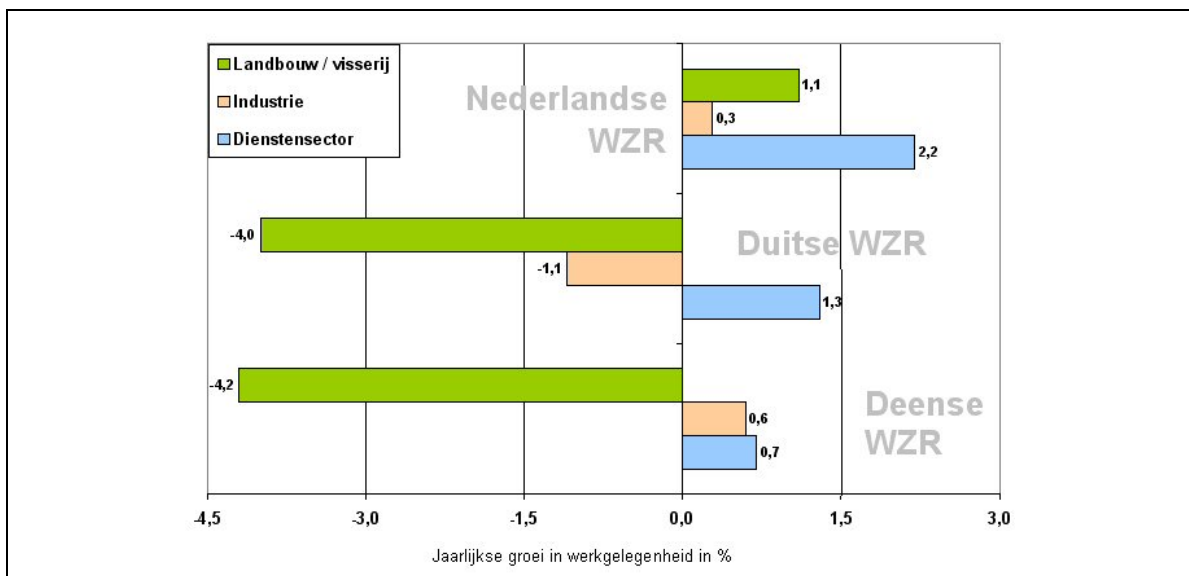
De sectoroverschrijdende **havensector**, die de productieindustrie, handel en andere dienstverlenende geledingen omvat, is van significant economisch belang voor het Waddenzeegebied. Ongeveer 100.000 banen in de regio zijn direct afhankelijk van de havens en de scheepsindustrie. Daarnaast zouden er nog ongeveer 100.000 banen in andere voorbereidende en latere fases van de maritieme sectoren als indirecte banen in het Waddenzeegebied meegerekend kunnen worden. Eén op de twintig banen in het Waddenzeegebied is direct of indirect afhankelijk van de havenindustrie. Als Hamburg wordt meegerekend, dan is één op de twaalf banen in de regio bij de haven betrokken. In 2002 hebben de belangrijkste havens van het Waddenzeegebied 55 miljoen ton vracht verhandeld. In de laatste tien jaar is het omzetvolume met 36% toegenomen. De Waddenzeehavens zijn sneller gegroeid dan hun belangrijkste concurrenten zoals Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen. Met het toenemen van de wereldhandel zal de omzet van goederen in de Waddenzeehavens blijven groeien in de komende jaren. Met name het containersegment zal tot 2015 snel blijven groeien met een jaarlijks percentage van 4%.

In bijna elk deel van de regio is het **toerisme** een belangrijke economische activiteit. Op de meeste eilanden en op sommige plaatsten op het vasteland is het in feite de belangrijkste economische activiteit. Alleen al in de horeca zijn ongeveer 38.000 mensen (3,5% van de beroepsbevolking) werkzaam. Het Waddenzeegebied wordt jaarlijks door 8 - 10 miljoen toeristen bezocht (44 miljoen overnachtingen). De belangrijkste doelgroepen onder de toeristen zijn gezinnen en ouderen. De door het toerisme gegenereerde omzet en werkgelegenheid helpen de economische basis van vele kleinere plattelandsgemeentes veilig te stellen. Door hun uitgaven verzekeren toeristen de regio van banen en tegelijkertijd dragen zij ertoe bij dat de detailhandel een economische basis behoudt, dit tot voordeel van de permanente bewoners. Op deze

wijze speelt het toerisme een centrale rol bij het verzekeren van een duurzaam economisch leven in de plattelandsgebieden.

De **dienstverlening** vertegenwoordigt een grote en zich uitbreidende economische sector. Sterker nog, vanaf op zijn minst 1980 is dit het enige economische gebied geweest waarin er per saldo banengroei van enige omvang heeft plaatsgevonden. Maar toch ligt in alle sub-regio's van het Waddenzeegebied het aandeel werknemers in de tertiaire sector **lager dan landelijk**. De volgende geledingen zijn van bijzonder belang voor de regionale beroepsbevolking: **handel** (ongev. 15% van het totale aantal arbeidsplaatsen), **gezondheidszorg en maatschappelijk werk** (11 - 16%), **vervoer en communicatie** (6 - 7%) en **zakelijke dienstverlening** (7 - 14%). Deze vier belangrijke sectoren verschaffen ongeveer twee derde van de totale werkgelegenheid in de dienstensector en ongeveer de helft van de totale werkgelegenheid in het Waddenzeegebied. Binnen de dienstensector waren een aantal sleutelspelers verantwoordelijk voor veel van de netto toename van plaatselijke banen. Van deze stonden de zakelijke dienstverlening, gezondheidszorg en maatschappelijk werk en toerisme bovenaan. Onder aan de ranglijst was er banenverlies bij het openbaar bestuur en tot op zekere hoogte in de vervoerssector.

Figuur 10: Ontwikkeling van werkgelegenheidsgroei in belangrijkste sectoren in de jaren 90

© Prognos 2004, gebaseerd op Statistics Netherlands, StatBank Denmark, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg / Arbeitskreis VGR

Alles bij elkaar genomen lijdt de economische basisstructuur van vele sub-regio's in het Waddenzeegebied en zijn onmiddellijk achterland aan een tekort aan groei-industrieën. De productie-industrie steunt vooral op de havenlocaties en de traditionele zware industrie, die over het algemeen met achteruitgang te kampen hebben. Er zijn zeer weinig

groei-industrieën naar het gebied aangetrokken, zoals high technology computer- en andere elektronische bedrijven of bedrijven die niet afhankelijk zijn van een locatie aan de kust. De primaire activiteiten van de landbouw en visserij beleven een teruggang in de totale werkgelegenheid en de banenverschuiving van primaire activiteiten en industrie naar diensten zet zich voort.

Verkeersinfrastructuur

De verkeersinfrastructuur is een belangrijke randvoorwaarde voor de productie en uitwisseling van goederen, dienstverlening en het personenvervoer. In hoog ontwikkelde geïndustrialiseerde landen als de Waddenzee staten speelt een moderne verkeersinfrastructuur (we denken dan aan vliegverbindingen, zeevaart, wegen en spoorwegen) een belangrijke rol bij alle zakelijk verkeer. Goede reis- en vervoersverbindingen zijn van toegevoegde waarde doordat zij kosten besparend zijn wat betreft reistijden, de flexibiliteit van de productie verhogen en het markt bereik vergroten.

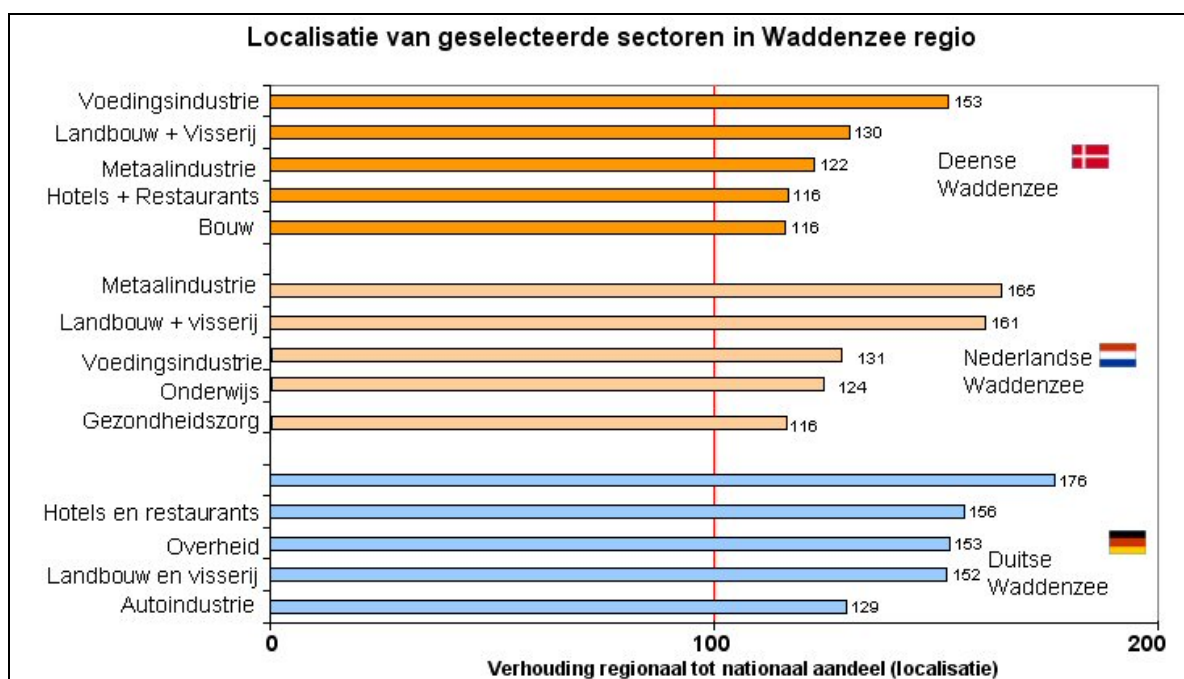
De drie grootste Duitse zeehavens liggen in of nabij het Waddenzeegebied (Bremerhaven, Wilhelmshaven en Hamburg). Bovendien zijn er enkele kleinere en middelgrote havens die zich gespecialiseerd hebben in bepaalde niches of producten overeenkomstig de economische structuur van hun regio (bv. Eemshaven en Delfzijl - chemie; Emden - auto's; Harlingen - vis, zout en bulkgoederen of Esbjerg - roll-on-roll-off [veerdiensten voor geladen vrachtwagens] en vis). Voor een plattelandsregio heeft het Waddenzeegebied een betrekkelijk dicht netwerk van internationale luchthavens en vliegverbindingen. De luchthavens van Esbjerg, Groningen en de nabij gelegen grote luchthavens van Hamburg, Bremen en Amsterdam zijn belangrijke infrastructurele faciliteiten voor de economie en de bevolking van het Waddenzeegebied.

De aangrenzende grootstedelijke gebieden Hamburg, Bremen en Amsterdam hebben betrekkelijk goede verbindingen per smalspoor en autobaan met de sub-regio's van het Waddenzeegebied. Maar er zijn aanzienlijke manco's in de bereikbaarheid van de regio middels lange afstandsvervoer. Het is ook enigszins problematisch om de grote rivieren (Elbe, Ems, Weser) over te komen en parallel aan de kust te reizen. Dit is een probleem dat gepaard gaat met toenemende verkeersopstoppingen, vooral in het gebied Groot Hamburg. Deze manco's, in het bijzonder in de buurt van de belangrijke logistieke locaties Bremerhaven, Hamburg (en in de toekomst waarschijnlijk ook in Wilhelmshaven door de bouw van de Jade-Weser Port) moeten op de middellange termijn opgelost worden om te voorkomen dat zij de economische ontwikkeling van het Waddenzeegebied in gevaar brengen.

Sectorspecialisatie van de regionale economie

Wat betreft arbeidsverdeling en specialisatie heeft het Waddenzeegebied verschillende sectoren en ondersectoren. De volgende analyse geeft de mate van specialisatie en concentratie aan. De 'localisatie-ratio' drukt de verhouding uit van de regionale sector-specifieke werkgelegenheid vergeleken met het landelijke aandeel in de werkgelegenheid van elke sector. Figuur 11 laat geselecteerde economische sectoren in het Waddenzeegebied zien met een significant hoge localisatie-ratio (ratio > 110)⁶.

Figuur 11: Dominante sectoren in Waddenzeegebied vergeleken met nationale situatie 2000

© Prognos 2004, gebaseerd op Statistisches Bundesamt, Statistisches Landesamt Niedersachsen, Landesarbeitsamt Schleswig-Holstein, Statistics Netherlands, StatBank Denmark. Noot: Documentatie van sectoren met significant werkgelegenheidsaandeel en localisatie ratio > 110. Het weergegeven quotiënt drukt op regionaal niveau de concentratie uit van een economische sector gerelateerd aan het werknemersaandeel in verhouding tot het landelijk niveau. De verschillende begrenzings van de sectoren komen voort uit de nationale verschillen in registratie van werkgelegenheids- en industriestatistieken.

Transnationaal vertoont het Waddengebied een sterke specialisatie, zowel in de **landbouw- en visserijsector** als in de **voedingsindustrie**. De concentratie in deze sectoren is tussen een derde en twee derde hoger dan in Duitsland, Denemarken of Nederland als geheel. Het

⁶ Dit betekent dat als een sector een ratio van 150 vertegenwoordigt dit aangeeft dat het regionale belang van deze sector 1,5 keer hoger is dan het landelijk gemiddelde.

Deense Waddengebied specialiseert zich ook in **metaal en metaalverwerking**, alsook in de **horeca**. In vergelijking met Nederland heeft het Nederlandse Waddenzeegebied hoge localisatie ratio's in de metaalsector, die zich specialiseert in de toelevering aan de internationale **offshore** olie- en aardgasbedrijven in de Noordzee.

Het Duitse Waddenzeegebied verschilt van de Nederlandse en Deense delen wat betreft het soort sectorspecifieke specialisatie. De sectoren horeca, openbaar bestuur en voertuigbouw zijn belangrijke segmenten in de Duitse gebieden. Het hoge aandeel van het openbaar bestuur komt door de hoge concentratie leger- en marineonderdelen in het Waddenzeegebied.

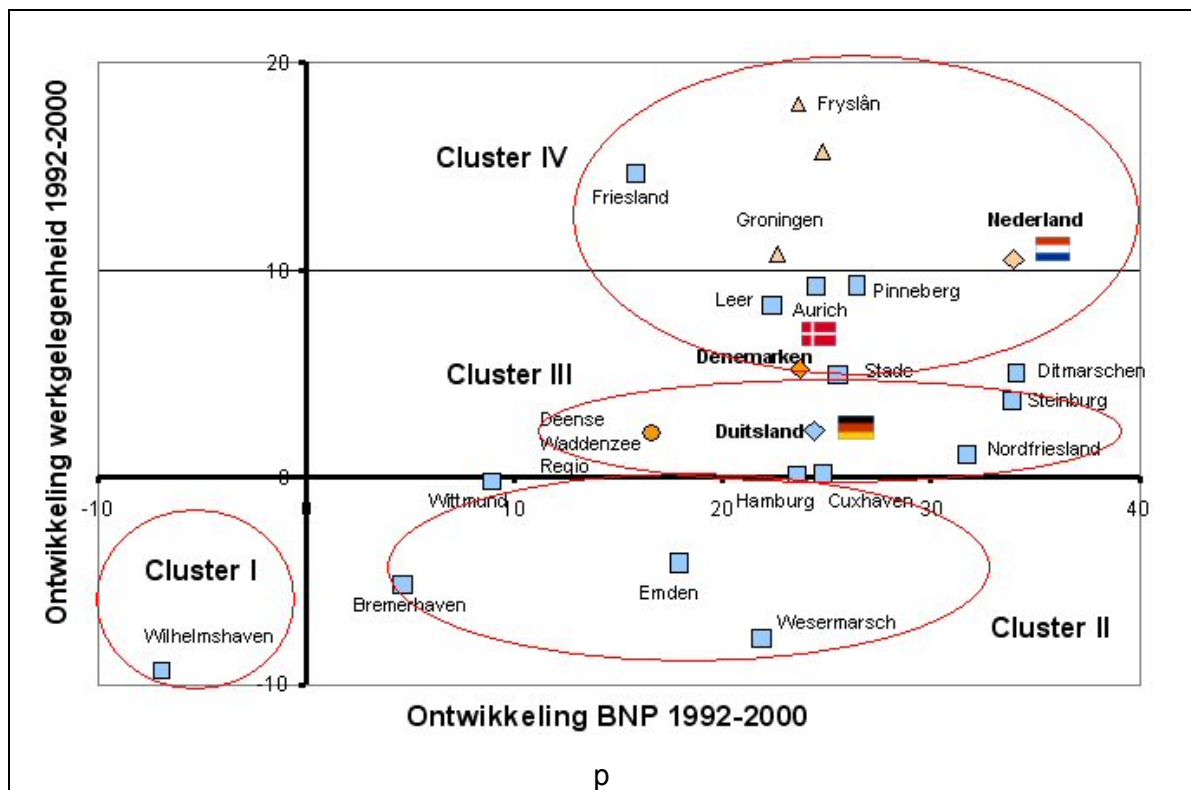
Concluderend kan met betrekking tot specialisatie van alle drie de delen van het Waddenzeegebied gezegd worden dat zij een centraal probleem gemeen hebben. Zij specialiseren zich in typische traditionele industriesectoren die gekenmerkt worden door lage groeipercentages voor de toekomst, en ze specialiseren zich weinig in nieuwe en innovatieve sectoren met hoge groeivoorzichten. Voorheen sterke sectoren, zoals scheepswerven, hebben hun aantal arbeidsplaatsen ingekrompen vanwege internationale concurrentie en overleven slechts in hun niches. De regionale economie van het Waddenzeegebied wordt gehandicapt door dit patroon van specialisatie, wat erop wijst dat het geheel van toekomstige groeivoorzichten (voor wat betreft werkgelegenheid en BNP) onder het landelijk gemiddelde ligt.

Intraregionale verschillen in groei zijn aanzienlijk in het Waddenzeegebied

In de jaren 90 doorliep de economische groei verscheidene groeistadia. In het algemeen gesproken is de economie in het Waddenzeegebied met 20% in BNP en 4% in werkgelegenheid gegroeid. Op landelijk niveau is het BNP gegroeid met percentages tussen de 25 en 35. Vanwege verschillend beleid met betrekking tot de arbeidsmarkt is het patroon van het creëren van nieuwe banen erg verschillend geweest in de verschillende landen. Met name in het Nederlandse Waddenzeegebied werd de economische groei omgezet in nieuwe banen (zie Figuur 12). Figuur 12 geeft een overzicht van het onderling verband tussen Bruto Nationaal Product en de trends in werkgelegenheid in de jaren 90. Er is een vergelijking met x- en y-as gebruikt om regionale groeiprofielen te maken en ontwikkelingspaden voor te stellen.

De landelijke verschillen in groei worden weerspiegeld op regionaal niveau. De Nederlandse regio's, zoals Fryslân (NL) en de Kop van Noord-Holland, behaalden de hoogste economische groei. Deze regio's worden gevolgd door enkele Duitse gebieden zoals Friesland, Pinneberg en Aurich, die een cluster van snel groeiende plaatsen vertegenwoordigen.

Figuur 12: Economische groei en werkgelegenheid 1992 tot 2000

© Prognos 2004 gebaseerd op Statistics Netherlands, StatBank Denmark, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg / Arbeitskreis VGR

De meeste Duitse gebieden behielden gemiddelde groeipercentages in BNP maar konden slechts amper hun werkgelegenheidsniveau behouden. Slechts weinige Duitse regio's kunnen worden getypeerd als structureel zwak met bijzondere groeiproblemen. Vier structureel zwakke Duitse regio's met een hoog aandeel industriële beroepsbevolking in traditionele sectoren (bv. staal, scheepswerven) presteren interregionaal gezien slecht wat betreft economische vernieuwing. De regio's Wesermarsch, Emden en Bremerhaven vertonen zwakke economische groei en een hoog verlies aan banen. Er was een dramatische achteruitgang in BNP en werkgelegenheid van ongeveer 10% in Wilhelmshaven in de jaren 90.

Het Nederlandse Waddenzeegebied is onderdeel van een cluster snel groeiende locaties en kan in potentie flink groeien wat betreft BNP en werkgelegenheid vergeleken met het Waddenzeegebied in het algemeen. De Nederlandse regio specialiseert zich minder in industriële sectoren waarvan de verwachting is dat zij weinig banen zullen opleveren. Het aandeel van banen in de industrie en de landbouw zal grotendeels in stand blijven in de toekomst. Drie dienstverlenende

sectoren met goede groeivoorzichten tot 2020 zijn sterk vertegenwoordigd in de Nederlandse regio: de zakelijke dienstverlening, gezondheidszorg en maatschappelijk werk en de handel/detailhandel.

De Deense Waddenzeeregio maakt deel uit van Cluster III, die een evenwicht te zien geeft van banengroei en banenverlies. De regio zal een stabiel niveau van werkgelegenheid behouden. Het Deense Waddenzeegebied is sterk gericht op de voedingsindustrie, metaal en techniek, landbouw en visserij. Deze sectoren zullen waarschijnlijk in hun banen snijden. Maar aan de andere kant worden er grote groeivoorzichten verwacht in de sectoren horeca, gezondheidszorg en maatschappelijk werk en zakelijke dienstverlening. De economische structuur van het gebied bevindt zich in de laatste fase van de overgang van een maatschappij gebaseerd op landbouw en visserij naar een maatschappij gebaseerd op industrie en diensten met hoge toegevoegde waarde.

In dit verband denken wij dat de vier typen geclusterde sub-regio's in Figuur 12 voorspellingen doen over hoe de groei zal verlopen, over de afname van regionale rijkdom, en over armoede in de toekomst.

2.5 De Arbeidsmarkt

Vergeleken met de Duitse sub-regio is de arbeidsmarktsituatie in het Nederlandse en Deense Waddenzeegebied aanzienlijk gunstiger, met name in Nederland. In de tweede helft van de jaren 90 is de Nederlandse economie als geheel dynamisch gegroeid. Gesteund door een sterke conjuncturele economische groei ging het werkloosheidspercentage naar beneden. Daarnaast was er als gevolg van politiek ingrijpen op de arbeidsmarkt een toename van de beroepsbevolking omdat er meer vrouwen gingen werken, vooral in deeltijdbanen. Ook in Denemarken waren hervormingen verantwoordelijk voor goede resultaten vanaf het midden van de jaren 90. In tegenstelling tot Denemarken en Nederland zou men de Duitse arbeidsmarkt kunnen omschrijven als lastig en inactief. In de jaren 90 bleef het werkloosheidspercentage hoog. Omdat het conjunctureel wat minder ging in 1993/1994 en door het voortgaande proces van verdwijnen van industrie nam het aantal werklozen gestaag toe. In tegenstelling tot Nederland en Denemarken is Duitsland er niet in geslaagd hervormingen op de arbeidsmarkt te bewerkstelligen.

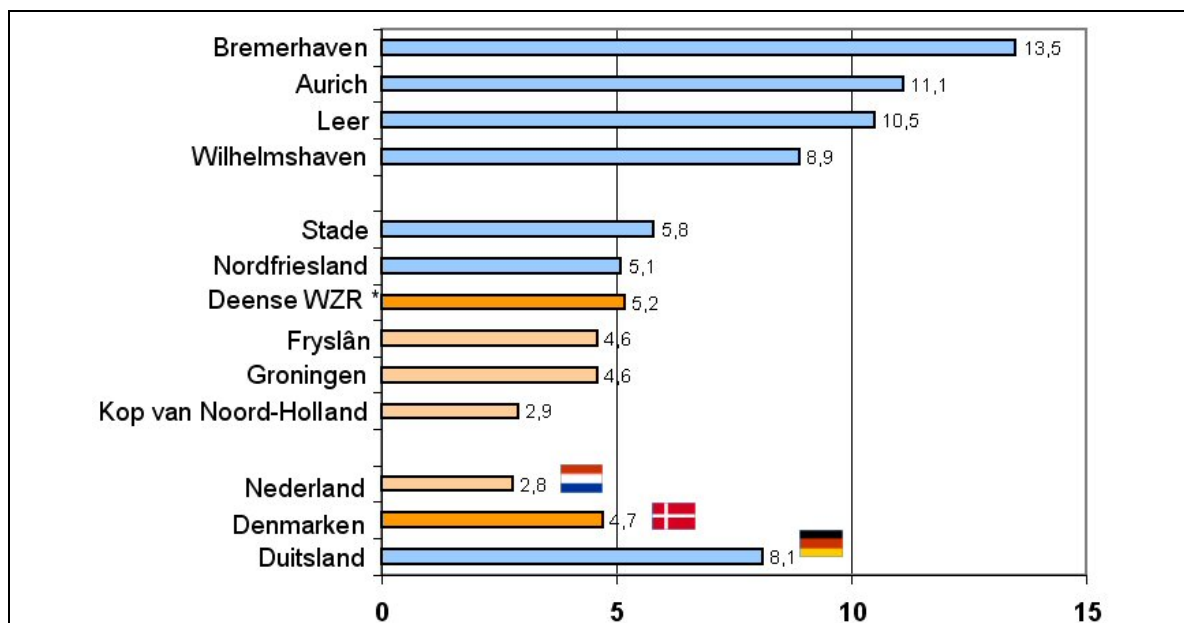
Veranderingen in economische structuur hebben Waddenzeegebied hard getroffen

In vergelijking met elk van de drie landen is het Waddenzeegebied structureel zwak wat betreft de arbeidsmarkt. De werkloosheidspercentages in de meeste gebieden (met uitzondering van Nordfriesland en Stade) liggen hoger dan het landelijk gemiddelde. Met name de regio's Ostfriesland en Unterweser zijn economisch gezien structureel zwak en de werkloosheidspercentages hoog - tussen 9% en 11% in

2000. Als gevolg van crises bij de scheepswerven en rationalisatie in de afhandeling van lading, de visserij en de voedingsindustrie is Bremerhaven de regio met het hoogste werkloosheidspercentage (13,5%) in het Waddenzeegebied.⁷

In de jaren 90 liepen de werkloosheidspercentages in het Deense en Nederlandse deel terug naar ongeveer 3 à 4%. Het blijkt dat in Denemarken, waar de werkloosheid aan het eind van de jaren 80 in het Waddenzeegebied nog groter was dan in de rest van het land, dit in de jaren 90 niet meer zo was. Aan het begin van de jaren 90 bedroeg de werkloosheid ongeveer 10%. In 2000 is de werkloosheid gezakt naar 5,2%. In tegenstelling tot deze trend konden de werkloosheidspercentages in het Duitse Waddenzeegebied niet naar beneden gebracht worden, met uitzondering van Emden en Wilhelmshaven, waar de werkloosheid afnam van een voordien zeer hoog niveau. In het begin van het nieuwe millennium zijn Denemarken en Nederland beroerd door de conjuncturele terugloop van economische activiteiten en is het werkloosheidscijfer opgelopen.

Figuur 13: Werkloosheidspercentages in het Waddenzeegebied 2000⁸

Prognos 2004 gebaseerd op Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung and Eurostat * Danish WSR national source and definition of employment

⁷ Internationale vergelijkingsstandaard van Eurostat

⁸ Bij de vergelijking van arbeidsmarktindicatoren moet men er rekening mee houden dat men in Denemarken, Duitsland en Nederland werkt met verschillende randvoorwaarden en verschillende soorten statistische metingen. Vanwege de per land verschillende arbeidsmarktgegevens zijn voor de analyse de vergelijkbare indicatoren van Eurostat gebruikt

De werkeloosheid, met name in de Deense en Nederlandse gebieden, is in de laatste decennia gedaald en is betrekkelijk laag in het Waddenzeegebied. Door de bank genomen is dit positief ook al verhoogt dit het risico van knelpunten op de arbeidsmarkt voor bepaalde sectoren en vaardigheden. Tegelijkertijd kan werkeloosheid beschouwd worden als een potentiële hulpbron voor het gebied - in het bijzonder als er opleidingsmogelijkheden bestaan om tegemoet te komen aan de huidige en toekomstige behoeften van bedrijven in de regio. Dit lijkt de grootste uitdaging te zijn voor de arbeidsmarkt van het gehele Waddenzeegebied

Eigen bedrijf - regionaal ondernemend potentieel

Ondernemersactiviteit is een belangrijke indicator voor arbeidsmogelijkheden en nieuwe groeiprocessen. Naast het creëren van nieuwe banen bevordert ondernemerschap innovatie en versnelt het structurele veranderingen. De meest significante indicator van ondernemersactiviteit is het aandeel eigen bedrijven binnen de totale beroepsbevolking.

In het algemeen liggen de cijfers voor het hebben van een eigen bedrijf in Nederland (11% van de beroepsbevolking) ietsjes hoger dan in Duitsland of Denemarken (beide 10%). De cijfers voor het hebben van een eigen bedrijf variëren in de sub-regio's van het Waddenzeegebied van 7,5% tot 14% met een gemiddelde van ongeveer 10%. Per regio bekeken zijn in het Waddenzeegebied de hoogste percentages mensen met een eigen bedrijf te vinden in de Nederlandse regio's Fryslân (14%) en de Kop van Noord Holland (13,5%). In Duitsland geven alleen de regio's (deelstaten) Hamburg (12,8%) en Sleeswijk-Holstein (11,2%) bovengemiddelde percentages te zien. Het percentage mensen met een eigen bedrijf ligt onder het gemiddelde in het Deense deel (7,5%).

Ondernemerschap in het Waddenzeegebied manifesteert zich ook duidelijk in de landbouw, visserij, handel en toerisme, sectoren met van nature hoge percentages eigen bedrijf. Dit zijn allemaal sectoren waarin de toekomst van individuele bedrijven vaak onzeker is en die niet tot de groeisectoren gerekend worden. Derhalve is een eigen bedrijf niet per se een indicator van nieuwe economische groei gecombineerd met de mogelijkheid en de activiteit tot het creëren van nieuwe banen. Toch hebben gemeentes steeds nieuwe bedrijven nodig om te zorgen voor ontwikkeling op lange termijn en om op de toekomst gerichte werkgelegenheid te creëren.

3 Samenvatting en conclusies

De Waddenzee is het grootste waterrijke kustgebied van Europa en omvat 's werelds grootste aaneengesloten stuk wadden. Er zijn weinig kustgebieden in Europa, als ze er al zijn, met zoveel potentiële conflictgebieden tussen natuur en mens. Eén van de redenen hiervoor is dat het internationale Waddenzeegebied een natuurgebied van wereldbelang is, maar ook dat het van vitale economische betekenis is. Dit gegeven zorgt voor een scala van uitdagingen.

De demografische veranderingen die op het moment aan de gang zijn, zullen een bepalend aspect van het sociaal-economisch leven voor de afzienbare toekomst zijn. Aangezien zowel de al langere tijd durende daling van het geboortecijfer als een snelle vergrijzing van de bevolking bijna zeker zullen voortduren, zal de bevolking gestaag afnemen. Deze kolossale demografische verschuiving zal een enorme maatschappelijke en economische uitwerking hebben op het gebied, dat dientengevolge gedurende een aanzienlijke tijdsperiode een veel lagere economische groei zal ondervinden. Met name plattelandsgebieden met een lage bevolkingsdichtheid zullen met het probleem te maken krijgen dat het capaciteitsgebruik van infrastructurele faciliteiten te klein zal zijn en zodoende de kosten te hoog. Bovendien moeten bedrijven bewust gemaakt worden van dit patroon van demografische verandering omdat zij er op verschillende manieren mee te maken zullen krijgen, zoals marktveranderingen, bedrijfsopvolging en specifieke (opleidings)eisen.

De structurele verandering van de economie heeft lange tijd de dienstverlening bevoordeeld ten koste van de productiesector. De afzonderlijke productie-industrieën hebben zich erg verschillend ontwikkeld. Bedrijven die zich bezig houden met onderzoek en ontwikkeling en die hoog opgeleid personeel in dienst hebben, zoals grote delen van de vliegtuigindustrie, werktuigbouwkunde en de elektrotechnische industrie, zullen in de toekomst hun positie kunnen handhaven. Men mag verwachten dat zij in staat zijn concurrerende producten van technologisch hoge kwaliteit aan te bieden

Wie het meeste profijt ondervindt van de structurele economische verandering is de dienstensector omdat er in de toekomst bijna uitsluitend hier nieuwe en extra banen gecreëerd zullen worden. Maar de dienstensector zelf staat ook bloot aan snelle structurele verandering. De vooruitzichten voor de afzonderlijke segmenten van de dienstensector zijn verschillend. Bovenal zal de zakelijk gerichte dienstverlening tot de absolute winnaars behoren.

Naar verwachting zal de werkgelegenheid in de landbouw en visserij blijven dalen. Toch verschaffen zij, samen met toerisme, vaak werk waar andere

beroepsmogelijkheden beperkt zijn en zijn zij van belang voor een substantieel deel van het culturele landschap van het Waddenzeegebied.

Tegen de achtergrond van steeds feller wordende internationale concurrentie en het steeds meer op kennis gericht zijn van economische activiteiten zal de opleiding van de werknemers belangrijker worden. Zij zal een eerste vereiste zijn voor de ontwikkeling, productie en marketing van goederen en diensten van een hoge kwaliteit. De regionale 'human resources' zullen de belangrijkste factor vormen voor vruchtbare economische activiteiten en een concurrerende economie, die op de lange termijn een hoog inkomen zal waarborgen. Het aanbod van efficiënte beroepsopleidingen en opleidingsmechanismen alsook strategieën om de verbetering van opleidingen te bevorderen zijn derhalve een voorwaarde voor het succesvol doorvoeren van structurele economische verandering.

Over het geheel gezien zal de internationale concurrentie met regio's waar het voorhanden zijn van goed opgeleide en zeer laag betaalde werknemers een belangrijk positievoordeel is, in toenemende mate een invloed uitoefenen op de plattelandsgebieden van het Waddenzeegebied. Het regionale ontwikkelingsbeleid heeft de moeilijke taak om te economie in de richting van een op innovatie en kwalificatie gerichte structurele verandering te bewegen. Daarom moeten plattelandsgebieden met hun in meerderheid middelgrote en tamelijk traditionele structuren een aanpassingsproces ondergaan dat hen zal beschermen en zal voorkomen dat zij verder achterop geraken.

Het Waddenzeegebied is heterogeen wat betreft zijn drie landen en zijn verschillende sub-regio's met hun lokale centra. In strategieën voor de toekomst moeten de regionale verschillen tussen de sub-regio's een plaats krijgen omdat toekomstgerichte regionale ontwikkeling alleen bereikt kan worden door middel van een efficiënte coördinatie en op basis van het principe van werkverdeling tussen de verschillende regionale politieke niveaus. Met name voor regionale ontwikkelingsstrategieën moet de brede integratie van alle belanghebbenden die met het regionale beleid te maken hebben, een grondbeginsel zijn.

Sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen in het WZG

De volgende tabel is een samenvatting van de SWOT-analyse voor het Waddenzeegebied.

Sterkten	Zwakten
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Natuur en landschapspotentieel vormen de basis voor duurzame ontwikkeling en een positief imago van het gebied. Het Waddenzeegebied is een gebied met wereldwijde bekendheid en een hoog profiel. ▪ Hoge levenskwaliteit, goede huizenmarkt, nabijheid van regionale centra en agglomeraties hebben gezorgd voor constante bevolkingsontwikkeling en gebruikmaking van infrastructurale capaciteiten. ▪ De gedifferentieerde economie met verschillende hoofdpijlers (landbouw, logistiek/haven, industrie, gezondheidszorg en toerisme etc) is minder vatbaar voor risico's (risico-mix van sectoren) en zij biedt een scala van mogelijkheden tot synenergetische ontwikkeling. ▪ Door de aanwezigheid van havens met goede toegang tot de zee is de maritieme sector een natuurlijk en specifiek sterk punt van de regio. ▪ Met name het toerisme helpt de economische en maatschappelijke basis van veel kleinere plattelandsgemeenten in stand te houden. ▪ Uitzonderlijke positie van de schelpdier-visserij. ▪ Betrekkelijk hoog niveau van ondernemerschap verschaft het potentieel voor sterke economische groei, bevordert een stabiele economie gebaseerd op kleine en middelgrote bedrijven en bevordert een mentaliteit van onafhankelijk management en besluitvaardigheid. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De economische structuur is vooral gericht op lage en middel technologie markten (metaal producten, de voedingsindustrie, landbouw). Hoge technologie markten zijn ondervertegenwoordigd. Vanwege de economische structuur van traditionele industriële sectoren is het Waddenzeegebied gehandicapt door een zwakke sector- specifieke groei. ▪ Innovatieve activiteiten van bedrijven zijn betrekkelijk laag, nieuwe producten en processen zijn ondervertegenwoordigd. ▪ Hoge werkloosheid in meerdere sub-regio's ▪ Er is een gebrek aan hoog opgeleid personeel (vooral academici), wat verhoudingsgewijs een slecht startpunt is voor de prognose dat banen steeds meer kennis-intensief zullen worden. ▪ Brain drain: met name jonge mensen zullen het gebied verlaten voor hun verdere studie en carrière. ▪ In sommige sub-regio's met een concentratie aan kapitaal intensieve industrieën (energie, chemie, auto, haven) is er een betrekkelijk grote afhankelijkheid van enkele grootschalige bedrijven. ▪ Er zijn infrastructurele (verkeers) manco's in kustgebieden, vooral bij verkeer parallel aan de kust (weg en spoorweg). Vandaar vaak betrekkelijk lange reizen naar economische centra.

Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nieuwe markten, zoals windenergie en maritieme biotechnologie, zijn ingenomen. Zodoende bestaan er mogelijkheden voor nieuwe economische clusters. ▪ Goede vooruitzichten om te profiteren van vergrijzing: men heeft graag (kust)gebieden met hoge levensstandaard en recreatie om met pensioen te gaan. "Ouderen als economische factor". ▪ Uitzonderlijk landschap aantrekkelijk om te wonen. De aantrekkelijkheid als woonlocatie voor gezinnen moet goed belicht worden, niet in het minst om de leeftijdssamenstelling van de bevolking jong en vitaal te houden. ▪ Er liggen nieuwe toekomstperspectieven voor het WZG in het gebruik van hernieuwbare energiebronnen (dwz offshore windenergie, biogas, biodiesel) ▪ De toeristische en recreatieve sector profiteren van algemene tendensen: binnenlandse reizen, wellness/gezondheidszorg, verdere groei van cultureel en agritoerisme, groeiend belang van ouderen als een belangrijke doelgroep ▪ De ketens met toegevoegde waarde in de logistieke en havensector moeten worden verbeterd. Er liggen goede vooruitzichten voor zeeverkeer met containers. ▪ Grote kans om het GLB te gebruiken om de natuur, het landschap en de landbouw in harmonie bij elkaar te brengen. ▪ Bevordering van samenwerking over de landsgrenzen heen kan synergieën teweeg brengen en misschien nieuwe markten openen. Politieke samenwerking op alle niveaus zou kunnen helpen de inherente problemen van de regio op te lossen. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De komende periode tot 2020 zal demografische problemen teweegbrengen, zoals afnemende bevolking en vergrijzing. Dit betreft vooral de grote steden in Duitsland. Er zijn problemen te verwachten op het gebied van voorzieningen, de financiering van de infrastructuur en het aanbod van geschoold personeel. ▪ Het is belangrijk dat de dorpen en plattlandsgebieden aantrekkelijk blijven of dat gemaakt kunnen worden ("ontvolking van het platteland") ▪ Structureel zwakke gebieden, bv. Bremerhaven en Ostfriesland zullen verdere problemen krijgen met de arbeidsmarkt. Deze problemen zullen de bevolkingsdaling versnellen. Er liggen enorme uitdagingen in de omscholing van de beroepsbevolking en het creëren van nieuwe werkgelegenheid omdat het aantal arbeidsplaatsen in traditionele sectoren daalt ▪ De primaire sectoren landbouw en visserij beleven een daling in de totale werkgelegenheid vooral vanwege de beëindiging van subsidies. ▪ De de-industrialisatie en het verlies van banen in de industriesectoren zullen doorzetten. Grote aanpassingen zijn te verwachten voor zeer gespecialiseerde industrielocaties (zoals Emden). ▪ (Inter)nationaal beleid dat vooral gericht is op natuur- en landschapsbehoud en -bescherming houdt ook een aantal potentiële conflicten in. In de Waddenzee, Europa's grootste aaneengesloten Natura 2000 Gebied, is conflictoplossing van wezensbelang. ▪ Gebrek aan samenwerking: het land-zee grensgebied moet beter beheerd worden

Prognos AG 2004